

A TURFÁNI BOR A MONGOL KORBAN

Egy köszöntő kötetbe szánt tanulmány témaválasztásánál a szerzőnek alapvetően két lehetősége van: vagy az ünnepeelt kutatási témáinak egyikéhez kapcsolódó írást közöl, vagy pedig annak egyéb érdeklődési köreivel kapcsolatos munkát ad közre. Jelen sorok írója reméli, hogy e cikk egyszerre felel meg mindkét szempontnak.

Xinru Liu, a College of New Jersey professzor asszonya 2004 júliusában járt Turfánban (Kínai Népköztársaság, Xinjiang-Ujgur Autonóm Terület), s erről szóló rövid beszámolójában egy első ránézésre meglepő esetet elevenített fel. Mint az köztudott a mai xinjiangi ujugrok muszlim hitűek,¹ így a professzor asszony igencsak meglepődött mikor idegenvezetőjük többször felhívta a csoport figyelmét, hogy az alkoholfogyasztás a helyiek életének természetes része, és azt tanácsolta, hogy ne mondjanak ellent a bort kínáló vendéglátóknak, mivel ha így tesznek, az ujugrok még megsértődhetnek rájuk. Az élmény hatására a kutató írt is egy cikket a turfáni szőlő- és borkultúráról,² amelyben főleg a térségben való meghonosodásukkal és a korai időkben (Kr. u. 1. évezred) való jelentőségükkel foglalkozott. Ebben az írásban arra is felhívta a figyelmet, hogy bár az iszlám csak a 14. század második felétől terjedt el Kelet-Turkesztán, azaz a mai Xinjiang nagy részén,³ a térségben korábban

¹ Fontos megjegyezni, hogy a mai Xinjiang területén élő úgynevezett modern ujugrokat 1922-ig nem nevezték ujugroknak, amikor is hivatalosan megkapták ezt az elnevezést, amelynek a célja a régi kelet-turkesztáni ujugrokkal való történeti folytonosság hangsúlyozása volt. Kulturálisan tehát a modern ujugroknak nincs sok köze a történeti ujugrokhoz, már csak azért sem, mert míg az utóbbiak a buddhizmust, manicheizmust és „nesztorianus” kereszténységet gyakorolták, addig a modern ujugrok muszlimok, és hosszú ideig maguk sem tartották fontosnak a kapcsolatot a régi ujugrokkal saját identitásuk szempontjából. Ugyanakkor a történeti ujugrok egy másik csoportjának, az úgynevezett gansui ujugroknak, akinek az egyik legjelentősebb központja Dunhuang volt, mind a mai napig élnek a leszármazottai, az ún. *sarig ujugrok* vagy *sarig yugurok*, azaz sárga ujugrok. Ez a Kína Gansu tartományában élő néhány ezerfős kisebbség buddhista. Vö.: VÁSÁRY, I.: *A régi Belső-Ázsia története*. Második, átdolgozott kiadás. (Magyar Östörténeti Könyvtár 19.) Budapest 2003, 93, 97. A sárga ujugrok nyelvére vonatkozóan ld. HAHN, R. F.: „Yellow Uyghur and Salar”. in *Turkic Languages*. Ed. by JOHANSON, L.–CSATÓ, É. Á. London–New York 1998, 397–402.

² LIU, X.: „Viticulture and Viniculture in the Turfan Region”. *The Silk Road* 3/1 (2005), 23–27.

³ A térség iszlamizációjára vonatkozóan ld. DEWEESE, D.: „Islamization in the Mongol Empire”. in *The Cambridge History of Inner Asia. The Chinggisid Age*. Ed. by DI COSMO, N.–FRANK, A. J.–GOLDEN, P. B. Cambridge 2009, 120–134, a vonatkozó rész 128–133.

domináns vallások, így a manicheizmus és a buddhizmus sem támogatta az alkoholfogyasztást.⁴ Ennek ellenére kimutatható, hogy az iszlám elterjedését megelőző ezer évben a turfáni oázis és környéke kiemelkedően fejlett szőlő és borkultúrával rendelkezett.

Doktori disszertációmban – amelynek egyik témavezetője épp az ünnepelt volt – a Kelet-Turkesztánból származó régi ujjur és közép-mongol dokumentumok azon csoportját dolgoztam fel, amely valamilyen módon köthető a Mongol Birodalom postahálózatához (tr.: *yam*, mong.: *jam*). Első látásra talán némileg meglepő módon, a bor és az azzal kapcsolatos terminológia még ezekben a dokumentumokban is igen gyakran fordul elő. E rövid tanulmányban elsőként a turfáni szőlő- és borkultúra eredetét és korai történetét mutatom be, majd a fent említett dokumentumok és a narratív források együttes vizsgálatának segítségével azt vizsgálom, hogy milyen is lehetett a turfáni bor a mongol korban, azaz a 13–14. században, és hogy milyen szerepet játszott a Mongol Birodalom és az ujjurok életében.

A szőlő- és borkultúra megjelenése és elterjedése a térségben

Turfán a Tárím-medence északkeleti részén fekszik, a Takla-Makán sivatagtól északra.⁵ Fekvésének köszönhetően már a legkorábbi idők óta kezdve meghatározó szerepet játszott a Selyemúton zajló kereskedelemben, s ennek következményeként az egyik fontos helyszíne volt a Kína és Közép-Ázsia közötti kulturális kapcsolatoknak is.⁶ Bár Turfán jóval közelebb fekszik Kínához, mint a Mediterráneműhöz, a szőlő- és borkultúra némi csavarral ugyan, de alapvetően nyugati irányból jutott el ide. A kínai évkönyvek tanulsága szerint Wudi (Kr. e. 156–87), a Han-dinasztia (Kr. e. 206–Kr. u. 220) császára küldött követséget Fergana területére, hogy szőlőtőkét és lucernapalántákat vigyenek Kínába.⁷ Akkoriban (Kr. e. 100 körül) a kusánok által

⁴ LIU, *i. m.* 23.

⁵ A Turfáni-mélyföld részletes leírását ld. HUNTINGTON, E.: „The Depression of Turfan, in Central Asia”. *The Geographical Journal* 30/3 (1907), 254–273; BERTRAND, A.: „The Hydraulic Systems in Turfan (Xinjiang)”. *The Silk Road* 8 (2010), 29–31.

⁶ Erre vonatkozóan ld. ZHANG, G.–RONG, X.: „A Concise History of the Turfan Oasis and its Exploration”. *Asia Major*. Third Series 11/2 (1998), 13–36; HANSEN, V.: „A Brief History of the Turfan Oasis”. *Orientalia* 30/4 (1999), 24–27; HITCH, D.: *The Special Status of Turfan*. (Sino-Platonic Papers 186.) Ed. by Mair, V. H., Philadelphia 2009, különösen: 48–51.

⁷ LAUFER, B.: *Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran. With Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products*. Chicago 1919, 220–245; SCHAFER, E. H.: *The Golden Peaches of Samarkand. A Study of Tang exotics*. Berkeley–Los Angeles 1963, 142. KNECHTGES, D. R.: „Gradually Entering the Realm of Delight: Food and Drink in Early Medieval China”. *Journal of the American Oriental Society* 117/2 (1997), 238; LIU, *i. m.* 24; JÄGER, U.: „Wine on the Northern Silk Road in Pre-

uralt Ferganában és a mai Afganisztán területén már virágzó borkultúra volt. Egy Tang-kori (Kr. u. 618–907) hagyomány szerint három fajta szőlőt vittek Wudi idején Kínába, amelyeket a színük alapján különböztettek meg: sárgát, fehérét és feketét (azaz kéket).⁸ Nem sokkal a szőlőtőkék megszerzése után a Han-kormányzat úgynevezett agrár-katonai kolóniákat (*tuntian*) telepített a Hexi-folyosó⁹ vidékére, hogy garantálja a kereskedelmi utak biztonságát és segítse a határvidéken állomásozó csapatok ellátását. Xinru Liu véleménye szerint akkoriban honosították meg a Turfántól néhány száz kilométerre keletre fekvő Dunhuang (ma Gansu Tartomány a Kínai Népköztársaságban) környékén a szőlőkultúrát, s a későbbiekben innen terjedhetett el Turfán térségében a Kr. u. 1–2. századra.¹⁰ Ugyanakkor Ulf Jäger egyfelől egy nyugati, szogd közvetítést valószínűsít, másfelől Kuča¹¹ központtal (ma Kínai Népköztársaság, Xinjiang-Ujgur Autonóm Terület, Aksu Prefektúra) egy autochton borkultúrát feltételez.¹² Ezzel párhuzamosan a térségben elterjedt a *karez*-nek nevezett földalatti vízvezetékeket használó öntözési rendszer, amely szintén előfeltétele volt a későbbi fejlődésnek.¹³ Ugyanakkor a szőlőművelés meghonosodása kezdetben nem járt együtt a borkultúra kialakulásával. A Han-korszakból még nincsenek adataink a borfogyasztás elterjedésére.¹⁴ Azonban amikor Kr. u. 384-ben Lü Guang tábornok elfoglalta Kucsát, mintegy 10000 véka bort talált a házak pincéiben, s gyakran előfordult, hogy a katonái a portyák során talált bortól teljesen meg-

Islamic Times: An Iranian, in other words, Sogdian import (to China) between the fourth and the eighth centuries AD?” in *Wine culture in Iran and neighbouring countries*. (Veröffentlichungen zur Iranistik 75.) Ed. by FRAGNER, B. G.–KAZU, R.–SCHWARZ, F. Wien 2014, 45.

⁸ SCHAFER, *i. m.* 142.

⁹ Más néven Gansu-folyosó, a mai Gansu tartomány területén átvezető útvonal a legfontosabb összeköttetést jelentette Észak-Kína és a Tárím-medence, s így Közép-Ázsia között.

¹⁰ LIU, *i. m.* 24.

¹¹ Kuča Turfántól néhány száz kilométerre délnyugatra feküdt a kelet-turkesztáni Selyemút északi ágán.

¹² JÄGER, *i. m.* 46–48.

¹³ Az írott források alapján a legkorábbi öntözőrendszerek az úgynevezett független Gaochangi Királyság (Kr. u. 500–640) fennállása és a 8. század vége közé datálhatók. A Turfán térségben használt *karez* rendszerrel kapcsolatban ld. BERTRAND, *i. m.* 27–41.

¹⁴ Felföldi Szabolcs még publikálatlan doktori disszertációjában a kelet-turkesztáni Selyemút déli ágán fekvő Nija nevű településen feltárt régészeti és az úgynevezett kharoshti dokumentumokat dolgozta fel, s rekonstruálta a település Kr. u. 3–4. századi viszonyait. Munkájában kitér a Selyemút déli ágán elterjedt borkultúrára is, s megállapítja, hogy a mai Xinjiang területén a Krisztus születését megelőző évszázadokban már mindenképpen természetek szőlőt és állítottak elő bort. Felföldi Sz.: *Élet a késő ókori, kora középkori Selyemúton. A 3–4. századi Nija a régészeti leletek és az írott források tükrében. I. Szövegkötet*. Szeged 2012, 153–154/387. jegyzet [kiadatlan doktori disszertáció].

részegedtek.¹⁵ Ugyanakkor a Tang-korszakban már bizonyosan fogyasztottak bort Turfán térségében is. A borkultúra elterjedése Kínában a Tang-dinasztia nyugati expanziójához köthető, de pontos dátumát nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Tang-csapatok 640-ben elfoglalták a turfáni régióban fekvő Kocsó városát (más néven Karakhoja, illetve kínai nevén Gaochang), ahonnan a későbbiekben éves adóként érkezett a bor (és a mazsola) a birodalom fővárosába Chang'anba. Ugyancsak ebben az időszakban jelent meg egy új szőlőfajta és egy új borkészítési eljárás is Kínában, szintén a nyugati területek felől. Az történt ugyanis, hogy 647-ben egy türk *jabgu* ajándékként küldött a császárnak egy *kanca csöcs*nek (kínai *maru*, angol fordításban: 'mare-nipple/mare teat') nevezett szőlőt.¹⁶ Az új szőlőfajta és az új borkészítési eljárás gyorsan elterjedt és nagy népszerűségnek örvendett a kínai területeken.¹⁷

Ujgurok, mongolok és a turfáni bor

A források alapján tehát megállapítható, hogy mire 840-ben az Ujgur Kaganátus felbomlott, s a szétvándorló ujgurok egyik csoportja a Tárím-medencében létrehozta a Nyugati Ujgur Államot (9–12. század),¹⁸ Turfán térségében már igen fejlett volt a szőlőművelés és a bortermelés. Annak ellenére, hogy – ahogy fentebb már említ-

¹⁵ JÄGER, *i.m.* 47. Jäger egy másik történetet is megemlít a kucai borral kapcsolatban. E szerint egy Zhiyue nevű buddhista tanító arra kényszerítette ifjú kínai tanítványát, hogy egyszerre 15 litert igyon meg a kucai borból, hogy a fogyasztás utóhatásai egy életre elvegyék a kedvét a borfogyasztástól. Vö. JÄGER, Uo.

¹⁶ Bár messzemenő következtetéseket további kutatások nélkül semmiképpen sem érdemes levonni, annyit azért érdemes megjegyezni, hogy a szőlőfajtának nem csak a neve, de a leírása is sokban hasonlít a Magyarországon is ismert *kecskecsöcsű* szőlőhöz. Ezek szerint hosszúkás, lila bogyói voltak a türkök által közvetített szőlőfajtának. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy míg a Kínába érkező *kanca csöcs* szőlőnek – a források tanúsága szerint – erős kapcsolata volt a bortermeléssel, addig a *kecskecsöcsű* egy csemegeszőlő fajta. A *kanca csöcs* szőlő kínai megjelenésére és leírására ld. LAUFER, *i.m.* 232; SCHAFER, *i.m.* 142. A magyar *szőlő* szavunk lehetséges nyugati ótörök hátterére ld. RÓNA-TAS, A.–BERTA, Á.: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Vol. II. Wiesbaden 2011, 818–822.

¹⁷ SCHAFER, Uo.

¹⁸ Az alapvető munkák a Nyugati Ujgur Állam megalapításával és történetével kapcsolatban: VON GABAIN, A: *Das Leben im uigurischen Königreich von Qočo (850–1250). Text und Tafelband*. Wiesbaden 1973; CZEGLÉDY K.: „The Foundation of the Turfan Uyghur Kingdom”. in *Tibetan and Buddhist Studies Commemorating the 200th anniversary of the birth of Alexander Csoma de Kőrös*. Ed. by LIGETI, L. Budapest 1984, 159–164; ZIEME, P.: „Das uigurische Königreich von Qočo”. in *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period. Philologiae et Historiae Turcicae Fundamenta. Tomus Primus*. Ed. by ROEMER, H. R. Berlin 2000, 205–212. Magyar nyelven: VÁSÁRY, *i.m.* 94–98; VÉR M.: „A pusztából a kancelláriába, avagy hogyan lettek az ujgurok steppei nomádokból a Mongol Birodalom tanítói és szürke eminenciásai”. in *A megértés mint hivatás. Köszöntő kötet Erdélyi Ágnes 70. születésnapjára*. Szerk.: BÁRÁNY T. ET AL. Budapest 2014, 336–339.

tettük – mind a manicheus,¹⁹ mind pedig a buddhista vallás tanításai elleneztek a borfogyasztást, forrásaink arról tanúskodnak, hogy az ujjur kolostoraikban termeltek bort és a laikus többség fogyasztotta is.²⁰ Erre vonatkozóan ismerünk például a szőlőskertekhez kapcsolódó ujjur áldást („Weingarten-Segen”),²¹ s az orvoslással kapcsolatos ujjur szövegekben is meghatározó szerep jut a bornak.²² Ugyanakkor a kolostorok szerzetesei esetében elképzelhető, hogy csak kereskedelmi céllal termeltek bort,²³ bár az emberi természetet ismerve, egy halvány szkepticizmust talán megen

¹⁹ A manicheusok álláspontját a részszéggel kapcsolatban jól tükrözi az alábbi ujjur nyelven fennmaradt példabeszéd, amelyet Kara György fordításában közlünk: „...meglátta, és ezt gondolta: Ez itt az én asszonyom. Ezzel bement a sírházba, és a holttest mellé feküdt. És részszéggében, tudatlanságában ölelte a holttestet, szemérmertlenségtől hajtvva egyesült vele oly erővel, hogy a tetem szétszakadt. A szörnyű testből dőlt és folyt a vér, a genny, a tisztátalan és rossz. És a nemesember egész testét, ruháját tetőtől talpig elborította. Ő pedig szemérmertlenségeiben, részszéggé révén tudattalanul azt hitte, hogy nagy gyönyörűségben van része. Am alighogy felfénylett a reggel és felkelt a nap, a nemesember részszéggé múltán álmából felébredt, fejét fölemelte, s látta, hogy sírházban fekszik, kebelén egy holttesttel, hogy genny és vér folyik, hogy bűz terjeng, és látta, hogy magát is vérrel keveredett tisztátalanság borítja. Megrettent, szörnyen megijedt, hangosan felsikoltott, gyorsan kimenekült a sírból, és elfutott onnan oly sebesen, ahogy csak bírt.” KARA GY.: „Példabeszéd a nemesemberről, ki részszéggében holt asszonnyal hált”. in *Máni és a fény vallása*. Szerk.: SIMON R.–SIMONNÉ PESTHY M. Budapest 2011, 208–209.

²⁰ Egy manicheus kolostor gazdálkodásával kapcsolatos dokumentum alapján bizonyos, hogy tartoztak szőlőskertek a kolostorhoz, s hogy termeltek bort is. A szöveg kiadása: MORIYASU T.: *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße. Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Wiesbaden 2004, 39–51; a jegyzeteket ld. 55, 94, 100. A szöveg egy része magyarul is megjelent: KARA GY.: „Részlet egy manicheus kolostorgazdaság szabályaiból”. in *Máni és a fény vallása*, 207–208. A buddhista kolostorok bortermelését pedig két Berlinben őrzött adómentességet biztosító rendelet (U 5317; U 5319) bizonyítja, amelyeket újabban a Nyugati Ujjur Állam idejére datálnak. Ezekkel kapcsolatban ld. ZIEME, P.: „Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster”. *Altorientalische Forschungen* 8 (1981), 237–263; MORIYASU, i. m. 158–160; ÖZYEĞİN, M.: *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara 2004, 204–208, 230–231; RASCHMANN, S.-CH. (Hrsg.): *Alttürkische Handschriften. Teil 13: Dokumente Teil 1*. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland 13,1.) Stuttgart 2007, 45–46, 67–68. Arra, hogy a laikusok fogyasztottak bort, Gardízi egy szöveghelye is utal, aki megjegyzi, hogy ha kenyeret esznek, szőlőből készült bort isznak hozzá. Vö. MARTINEZ, A. P.: „Gardízi’s Two Chapters on the Turks”. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982), 134.

²¹ Vö.: ZIEME, P.: „Alkoholische Getränke bei der alten Türken”. in *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe*. Ed. by BERTA Á. Szeged 1997, 437.

²² Vö.: RACHMATI, G. R.: *Zur Heilkunde der Uiguren*. I. Berlin 1930; RACHMATI, G. R.: *Zur Heilkunde der Uiguren*. II. Berlin 1932; KNÜPPEL, M.: *Alttürkische Handschriften. Teil 17. Heilkundliche, volkreliöse und Ritualtexte*. (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland 13,25.) Stuttgart 2013.

²³ Samuel Lieu amellet érvel, hogy a térség kulcsfontosságú szerepet játszott a Kína és Közép-Ázsia között a Selyemúton zajló kereskedelemben, ezért véleménye szerint a manicheus kolostor kizárólag eladásra termelte a bort. Vö. LIEU S. N. C.: „Precept and Practice

gedhetünk magunknak. A borkultúra fejlettségét mutatja az is, hogy a mindmáig legnagyobb ujgur dokumentum kiadásban, az ún. *Sammlung uigurischer Kontrakte*-ban szereplő 121 magánszerződésből 17 dokumentumban fordul elő a *borluk* 'Weingarten' (szőlőskert) kifejezés, további kettőben említik még a bort és további háromban szerepel a *borlukçi* 'bortermelő, borkészítő' foglalkozásnévként, illetve személynévként.²⁴

A mongol korra tehát már komoly hagyományai voltak Turfán környékén a bortermelésnek, s mivel az ujugurok önként hódoltak meg a mongoloknak 1209-ben, a vidék megmenekült az Eurázsia más területeit sújtó pusztítástól,²⁵ s tovább virágozhatott a borkultúra. Ezt erősíti meg a kínai taoista szerzetes, Chang Chung közép-ázsiai utazásáról szóló beszámoló is. A szerzetes utazása – aki Dzsingisz kán meghívására látogatta meg az uralkodót Közép-Ázsiában – 1220 és 1224 közé esett, s az odavezető úton áthaladt az ujugurok lakta területeken is. Bár ez alkalommal nem járt Turfánban, csak az ujugurok másik legfontosabb városában, Bešbalıkbın, több alkalommal is megemlékezik az ujugurok szőlőből készült boráról. Megemlíti, hogy az ujugurok borral kínálták őket, s Bešbalıkbın tartózkodásuk alatt egy szőlőskert melletti házban éjszakáztak. Turfánnal kapcsolatban pedig (helyesen) megjegyzi, hogy a Tien Shan túl oldalán található, a klímája igen meleg és nagy mennyiségben termelnek ott bort.²⁶

Az ujugurok új urainak, a mongoloknak a körében, pedig ha nem is feltétlenül értő, de mindenképpen lelkes fogyasztókra talált a turfáni bor, még a társadalom legfelsőbb rétegeiben is. Jól mutatja ezt a következő *A mongolok titkos történetéből* származó idézet, amely a mű legvégén Ögödej nagykán (1229–1241) önvallomásából származik:

„MTT §281:…*Viszont amikor fejedelmi atyám trónjára ültettek engem, s rám rakták rengeteg birodalmát, hibát követtem el, mert hagytam, hogy legyőzzön engem a borital.*”²⁷

in Manichaeism”. *Journal of Theological Studies. New Series* 32 (1981), 168. Takao Moriyasu tovább megy, és úgy véli, hogy nem is (csak) bort termeltek, hanem igen jó áron eladható mazsolát szárítottak a szőlőből. Vö. MORIYASU *i.m.* 94–95/119. jegyzet.

²⁴ Vö. ODA, J.–ZIEME, P. ET AL. (Hrsg.): *Sammlung uigurischer Kontrakte. Band 1: Gesammelte Arbeiten über die uigurischen Dokumenten von N. Yamada. Band 2: Textband. Band 3: Faksimileband.* Osaka 1993, Band 2, 252.

²⁵ ALLSEN T. T.: „The Yüan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century”. in *China Among Equals. The Middle Kingdom and its Neighbors, 10th–14th Centuries.* Ed. by ROSSABI M. Berkeley–Los Angeles 1983, 247–248, 265–266.

²⁶ WALEY, A. (Trans.): *The travels of an alchemist: the journey of the Taoist Ch'ang-ch'un from China to the Hindukush at the summons of Chingiz Khan.* London 1931, 79–81.

²⁷ LIGETI, L.: *A mongolok titkos története.* A fordítást ellenőrizte és javította, a második kiadás utószavát írta KARA GY. Második kiadás. Budapest 2004, 115.

Ugyanerről a perzsa történetíró, Rasidaddín így ír:

„A nagykán igen szerette a bort, örökösen mámoros állapotban volt. Ebben a tekintetben mértéktelenségbe esett, s ez napról napra jobban gyengítette őt. Környezete és jóakarói bármennyire igyekeztek is visszatartani, nem sikerült. Mindennek ellenére egyre többet ivott. Bátyja, Csagataj megbízta az egyik nojant, ne engedje, hogy egy meghatározott mennyiségnél többet igyék. Az azonban nem tudta végrehajtani a bátyja parancsát, mert a nagykán kis kupák helyett most már nagyokból ivott, hogy a kupák száma ne változzék. De az ellenőrző nojan inkább elősegítette, mint akadályozta a borivását. Történt aztán, hogy – mint minden évben – ismét megérkezett délről Ibaka-beki a nagykán meglátogatására és szolgálatára. Az ebből az alkalomból rendezett ünnepi lakomán a szokottnál is többet ivott a nagykán, és az éjszaka folyamán jobblétre szenderült.”²⁸

Míg az előbbi forrás finoman, addig az utóbbi meglehetősen egyértelműen utal arra, hogy a Mongol Birodalom második nagykánja idült alkoholizmusába halt bele.²⁹ A mongol arisztokrácia alkoholhoz fűződő viszonya egyébként élenken foglalkoztatta a kutatókat az elmúlt időszakban. John Masson Smith Jr. az egész birodalom hanyatlásának és az utódállamokban uralkodó dinasztiák dekadenciájának egyik okát is az alkoholizmusban látta.³⁰ Újabban Morris Rossabi kísérelte meg egy tanulmányában árnyalni ezt a sötét képet a mongol arisztokráciáról. Több ismert mongol vezető esetében is rámutatott, hogy nem voltak, illetve – beosztásukból fakadóan (pl.: magas rangú katonai vezetőknél) – nem lehettek komolyabb alkohol problémáik. Ugyanakkor Ögödej esetében ő is elismeri, amit a források egybehangzóan állítanak.³¹ Végül legutóbb Thomas T. Allsen foglalkozott a kérdéssel. Ő kiemelte a lakomák és ünnepségek meghatározó szerepét a birodalom kohéziójában, ahol az alkoholfogyasztásnak (is) meghatározó szerep jutott. Emellett rámutat, hogy a birodalom létrejöttével és a letelepült civilizációk meghódításával, az addig csak időszakosan és alacsony alkoholtartalmú italhoz, a kumiszhoz szokott mongol arisztok-

²⁸ A perzsa szöveg: BLOCHET, E.: *Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-din*. (E. J. W. Gibb Memorial Series 12.) Leiden–London 1910, 50–52; angol fordítása: BOYLE J. A. (Trans.): *The Successors of Genghis Khan*. New York–London 1971, 65–66; magyarul idézi: LIGETI, *i.m.* 158–159.

²⁹ A mongol arisztokrácia étkezési és alkohol fogyasztási szokásaival kapcsolatos források kiváló gyűjteménye található: BUELL, P. D.–ANDERSON, E. N.: *A Soup for the Qan*. Second Revised and Expanded Edition. Leiden–London 2010, 28–78.

³⁰ SMITH, J. M.: „Dietary Decadence and Dynastic Decline in the Mongol Empire”. *Journal of Asian History* 34/1 (2000), 35–52.

³¹ Vö.: ROSSABI, M.: „Alcohol and the Mongols: Myth and Reality”. in *Wine culture in Iran*, 211–223.

rácia,³² immáron egész évben és jóval magasabb alkoholtartalmú italokhoz is hozzá jutott.³³

Egyszóval az eddigiek ismeretében elmondható, hogy Turfán vidékén volt bortermelés és igény is volt rá a mongol korban,³⁴ de nézzük meg, hogyan egészítik ki ezt a képet a mongol adminisztrációval kapcsolatba hozható régi ujgur és közép-mongol dokumentumok.

A disszertációmban vizsgált³⁵ 68 dokumentumból 15 dokumentumban említik meg a bort. Részletezve: 4 ujgur ellátmányi utasításban (PO07, PO19, PO23, PO24)³⁶ és 4 úgynevezett *küzig* dokumentumban (Küz01, Küz04, Küz05, Küz07)

³² Ezzel kapcsolatban Plano Carpini a következőket jegyzi fel: „*Amikor van kancatejük, rengeteget isznak belőle; isznak juh-, tehen-, kecske-, sőt tevetetet is. Boruk, sörük, mézsörük nincsen, legfeljebb ha más népek küldenek vagy ajándékoznak nekik. Télidőben még kancatejük sincs, csak a gazdagjának*” GYÖRFFY GY. (Szerk.): *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései*. Budapest 1965, 68. (Ford.: GY. RUITZ I.).

³³ ALLSEN, T. T.: „The Qipchaqs. An Alcohol History, 900–1400”. in: *Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honour of Peter B. Golden*. Ed. by ZIMONYI I.–KARATAY, O. Wiesbaden 2016, 18–22.

³⁴ Szaz arisztokrácia alkoholfogyasztással kapcsolatos különleges igényei néha egészen sajátos eredményre vezettek, ahogy arról Rubruk beszámolójából értesülhetünk: „(2) *E nagy palota bejáratába, mivel csúnya látvány volt a tejjel és más italokkal telt tömlöket behurcolni ide, a párizsi Willelmus mester egy nagy ezüstpát készített számára, melynek gyökereinél négy ezüstoroszlán hever, belsejében csövel, és mind fehér kancatejet okád. A fa belsejében négy cső vezet egész a fa csúcsáig, felső végei lefelé hajlanak, és mindegyiken egy-egy aranyozott kígyó van, mely farkával a fatörzsre tekeredik. A csövek egyikén bor folyik, a másikon karakumisz, vagyis erjesztett kancatej, a harmadikon bal, azaz mézből készült ital, a negyediken rizssör, amit daraszunnak mondanak. És minden ital felfogására egy ezüstedény van készítve a fa lábához. A négy cső között a tetejére egy trombitát tartó angyalt csinált a mester, és a fa alá egy fülkét, ahol egy ember el tud rejtőzni. A fa közepében egy cső vezet egész az angyalig. Először fúvókat készített Willelmus mester, de nem adtak elég szelet. A palotán kívül egy kamra található, ebben tárolják az italt, és itt állnak a szolgálattevők öntésre készen, ha az angyalt trombitálni hallják. A fán ezüstágak, levelek meg körték vannak. (3) Mikor tehát kifogyóban van az ital, a pohárnokmester felkiált az angyalhoz, hogy fújja meg a trombitát. Meghallva ezt a fülkében elrejtőzött ember, erősen belefúj az angyalhoz vezető csöbe, az angyal szájához emeli a trombitát, s az igen harsány hangon megzendül. Hallatára a kamrában levő megbízottak beöntik az italt, ki-ki a magáét a megfelelő csöbe, s a csövekben felfelé, majd lefelé ömlenek az erre előkészített edényekbe. Ekkor a pohárnok kiöntik és körülhordozzák a palotában a férfiaknak és asszonyoknak.*” GYÖRFFY, i. m. 185.

³⁵ Az alábbiakban idézett források kritikai kiadása és angol fordítása megtalálható: VÉR, M.: *The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan*. Szeged, 2016. A visszakereshetőség megkönnyítése miatt, a jelen tanulmányban is a disszertációban használt jelzeteket használok a dokumentumok citálásakor. A dolgozat teljes szövege az alábbi linken érhető el: <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2926>.

³⁶ Ezek a dokumentumok olyan rendeletek, melyek megszabják, hogy a postahálózat infrastruktúráját használó utazók milyen ellátmányt kapjanak illetve, hogy kik kötelesek azt biztosítani számukra.

kerül említésre a bor.³⁷ A magánjellegű iratok közül 4 postahálózattal kapcsolatba hozható listában (UIReg06, UIReg08, UIReg17, UIReg18) és egy egyéb magánlistában (PList01) említik a bort, míg a mongol dokumentumok közül 2 mongol menlevélben (Mong01, Mong02) szerepel.

Ezekon kívül egy szövegben előfordul a *borluk* 'borászat/szőlőskert' (Käz05), s egyben a *borlukči* 'bortermelő' (Käz02) kifejezés, míg két mongol menlevél is említ *borčikat*, azaz borkereskedőket (Mong02, Mong03). Ahogy a fentiekből látszik, a bor alapvető fontosságú volt a postaszolgálattal kapcsolatban is, a gabona és a hús mellett, a harmadik alapvető eleme volt az ellátmánynak, amit a követek és hírvivők kaptak.³⁸

A kvantitatív adatok után vessünk egy pillantást a szövegekre is. A borra használt jelzők közül az *ädgü bor* (PO07) könnyen visszaadható: „jó bor” jelentésben. Ezen kívül az *üntürgü bor-tm* (PO07) „a megtermelt borból” és a *tutgu bir kap bor* „1 kap tárolt bor”³⁹ (PList01) fordítása sem jelent gondot. Azonban a *yori bor* (UIReg08) szókapcsolat jelentését nem sikerült még kideríteni, vélhetően az eddig ismeretlen *yori* szó itt a bor minőségére utalhat: *beš kalča yori bor b* „öt *kalča*⁴⁰ *yori* bort a[dott]”.⁴¹

Az Orosz Tudományos Akadémia szentpétervári Keleti Kéziratok Gyűjteményében őrzött, négy ellátmányi utasításból álló ujgur dokumentumcsoport (PO21–24) utolsó két darabját kell még ehelyütt megemlítenünk. A dokumentumcsoport valamennyi

³⁷ Az ebbe az alcsoportba tartozó dokumentumok közös vonása, hogy mindegyikben szerepel a *käzig* kifejezés. Ezek is akárcsak a disszertációban elemzett többi dokumentum valamilyen módon kapcsolódnak a Mongol Birodalom postahálózatához. Az ótörök *käzig* eredeti jelentése: 'egy forduló (ami időről időre visszatér)' és 'időszakos (visszatérő) megbetegedés, váltóláz', de ahogy Matsui Dai japán kutató rámutatott, az ujgur adminisztratív rendeletek esetében ezt 'fordulókra osztott (munka)szolgálat' ('labour service levied in turn') vagy '(munka)szolgálat fordulója' ('turn of labour service') értelemben kell fordítani. Matsui kiemelte, hogy ezt a szolgálatot ki lehetett váltani pénz- vagy természetbeli juttatásokkal. A *käzig* dokumentumok részletes leírása: MATSUI D.: „Uigur *käzig* and the Origin of Taxation Systems in the Uigur Kingdom of Qočo”. *Türk Dilleri Araştırmaları* 18 (2008), 229–242, különösen: 229–235. Vö. NADELJAEV, V. M. ET AL (Izd.), *Drevnetjurkskij slovar*. Leningrad 1969, 305; CLAUSON, G.: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford 1972, 758–759.

³⁸ Erre vonatkozóan ld. MATSUI, D.: „Unification of Weights and Measures by the Mongol Empire as seen in the Uigur and Mongol Documents”. in *Turfan Revisited: the first century of research into the arts and cultures of the Silk Road*. Ed. by DURKIN-MEISTERERNST, D. ET AL. Berlin 2004, 197–202, a vonatkozó rész 197.

³⁹ A régi ujgur dokumentumokban szereplő *kap* egy űrmérték volt, ami kb. 8,4 liternek felelt meg.

⁴⁰ A mongol *qal a* 'écritoire faite avec de la corne de boeuf: falcon, fiole'; 'inkstand made of horn' jelentésű szóra vezethető vissza. Vö.: KOWALEWSKI, É. J.: *Dictionnaire mongol-russe-français I–III*. Kasan 1844–1849, Vol. II: 802; LESSING, F. D.: *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington 1973, 922. Az ujgur dokumentumokban feltehetően űrmértéket jelölt.

⁴¹ Peter Zieme ezenkívül még a *yavlak bor* „erős bor” és egy *süčüg* nevű 'édes bor'-t vagy 'must'-ot azonosított a dokumentumokban. Vö.: ZIEME, *i.m.* 436–439.

darabja olyan személyek ellátásáról rendelkezik, akik a mongol hadsereggel összefüggésben láttak el valamilyen hivatalos feladatot. A két utolsó dokumentumban ezek a feladatok: *bor sikturgali* „bort nyomni [tkp. a szőlőt préselni, V.M.]” (PO23), illetve *bor targali* „bort szétosztani/elosztani” (PO24). Ezek alapján feltehető, hogy nemcsak a postahálózatban, de a hadseregben is fontos szerepet játszott a bor.

Mindezek mellett, a bor adónemként is szolgálhatott az ujugurok által lakott területeken. Dai Matsui japán kutató erre a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémián működő Turfanforschungban őrzött U 5323-as jelzetű rendeletben előforduló: *bor sanm a tutzun* „bor(-adó)ként vegyék számításba/számolják el” típusú kifejezések alapján következtetett.⁴² Ezt az álláspontot látszik megerősíteni a mongolok által alapított kínai Jüan-dinasztia (1271–1368) évkönyve, amely említést tesz a Turfánból szedett (szőlő)bor adóról (*putao jiu*).⁴³

Az eddigiekben szó esett a turfáni bor történetéről, a mongol arisztokrácia borhoz való viszonyáról, az ujugurok borának jelentőségéről és szerepéről, azonban a turfáni bor minőségéről még nem mondtunk semmit, s meg kell vallanom, az amúgy rendkívül informatív dokumentum típusú források ebben a kérdésben nem adnak számunkra kellő támpontot, s a narratív források is csak igen szűkszavúan, de meglehetősen egyértelműen értékelnek. Rasídaddín perzsa történetíró megemlékezik a jó kocsói borról,⁴⁴ Marco Polo pedig így fogalmaz a Turfánban megtermő javakkal kapcsolatban:

*„Jugurisztán hatalmas tartomány, és a Nagy Kán birtoka. Számos várost és falut találni benne, a fővárost azonban Karacsoszénak hívják. Fennhatósága alá tartozik a többi város és falu, melynek népe bálványimádó... Földjükön búza és igen jó bor terem.”*⁴⁵

A leghatározottabban a Paul D. Buell és Eugene N. Anderson által kiadott Jüan-kori étkezési kézikönyv és szakácskönyv, a *Yinshan Zhengyao* fogalmaz. Ez a munka számos, a Jüan-udvarban elérhető alapanyag leírását és az ezekből készíthető ételek receptjeit tartalmazza. A szőlőboroknál több fajtát is felsorol, de hozzá teszi, hogy a legjobb a kocsói (karakhojai) bor.⁴⁶

Összességében tehát elmondható, hogy szőlő- és borkultúra Turfán környéki megjelenésével kapcsolatban több elképzelés is megjelent a szakirodalomban, annyi azonban bizonyos, hogy a Selyemút menti intenzív interkulturális kapcsolatok nagy

⁴² Vö. MATSUI, D.: „Uigurubun Kutoruguin monjo” [Uigur Administrative Orders Bearing “Qutluy-seals”]. *Nairiku Ajia gengo no kenkyū (Studies on the Inner Asian Languages)* 13 (1998), 47–48.

⁴³ *Yuanshi*. Beijing 1978, 34. fejezet, 755. oldal 2. sor. Hivatkozva: LIU, *i.m.* 26.

⁴⁴ BOYLE, *i.m.* 286.

⁴⁵ VAJDA E. (Ford.): *Marco Polo utazásai*. Második kiadás. Budapest 1984, 107.

⁴⁶ BUELL, P. D.–ANDERSON, E. N.: *i.m.* 498.

szerepet játszottak ebben.⁴⁷ Mindenesetre a Turfán térségébe érkező ujugrok a 9. század közepén már egy magas szintű szőlő- és borkultúrával találkoztak – amit vagy nyugatról a szogdok, vagy kis csavarral keletről a kínaiak közvetítettek a térségbe, de az is lehet, hogy Kučához hasonlóan helyben fejlődött ki –, amelyet gyorsan el is sajátítottak. A Nyugati Ujgur Állam idején már bizonyosan kiterjedt szőlő- és bortermelés folyt a térségben, amiben nem elhanyagolható szerepet játszottak a manicheus és buddhista kolostorok. A bor meghatározó volt az ujugrok hétköznapijaiban és a róluk író külföldiek is megemlítették ezt leírásaikban. A terület Mongol Birodalomba történő betagozódása után a turfáni bor még szélesebb körben vált ismertté és kedvelte, sőt az állam számára is elengedhetetlen fontosságúvá vált, akár mint adó, akár mint a postahálózatban juttatott vagy a seregnek adott ellátmány (amit persze adóként is beszedhettek). Ezen felül, minden bizonnyal a mongol arisztokrácia körében is közkedvelt lehetett. A mongol korban már bizonyosan több fajta turfáni bort különböztettek meg, bár ezek pontos mibenlétét egyelőre nem mindig lehet megállapítani. Az elbeszélő források tanúsága szerint pedig a turfáni bor nem csak széles körben ismert és kedvelt volt a mongol korban, de a térség (egyik) legjobb boraként tartották számon. Végezetül megemlíthető, hogy bár – amint az köztudott – az iszlám térítés a 14. század második felétől sikeresen folyt a térségben,⁴⁸ az új vallás sem tudott változtatni az itt lakók borhoz fűződő viszonyán, s a bor és szőlő kultúra mind a mai napig virágzik Turfán környékén.

⁴⁷ A Selyemút kutatásának legújabb irányjaival kapcsolatban magyar nyelven Felföldi Szabolcs jegyez több fontos publikációt is további szakirodalommal: FELFÖLDI SZ.: „Egy új szemléletű Selyemút-történet alapvonalaihoz”. *Ókor* 8/2 (2009), 29–35; Uő.: „A belső-ázsiai Selyemút multikulturális világa egy különleges nyelv és írásbeliség fényében”. *Századvég* 70/4 (2013), 57–69; Uő.: „A mikrotörténelmi módszer és a Selyemút kutatása”. *Belvedere Meridionale* 26/3 (2014), 139–145; Uő.: „Kereskedővárosok a belső-ázsiai Selyemúton?”. in *Ökómia és ökológia: Tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből*. Szerk. CSABAI Z.–GRÜLL T.–VÉR Á. Pécs–Budapest 2015, 153–174.

⁴⁸ Kevésbé ismert tény, hogy a 13–14. században nyugati keresztény térítésre is voltak kísérletek Közép-Ázsiában, ezek azonban hosszabb távon nem jártak sikerrel. Az erre vonatkozó adatokat Kovácsi Szilvia gyűjtötte össze egy rövidesen megjelenő cikkében: KOVÁCSI SZ.: „Domonkosok a közép-ázsiai Csagatáj Uluszban a 13. század második felében és a 14. század első felében” (megjelenés alatt).

The Wine of Turfan in the Mongol Period

Viticulture and viniculture play an important role in the life of the people of the Turfan region even today. The first part of the present article introduces the appearance of the grape and the viniculture in the region. The second part describes the viniculture of the Uyghurs, who settled in the region in the middle of the 9th century. The third part discusses the role of the Turfan wine in the Mongol Empire and tries to evaluate the quality of it. In order to gain a better understanding, contemporary narrative sources are examined comparatively with the Old Uyghur (9–14th centuries) and Middle Mongolian (13–14th centuries) documentary (administrative, juridical, economic etc.) sources, unearthed in the Turfan region (today Xinjiang, PRC).

The article argues that the Uyghurs found an already flourishing viticulture and viniculture in the region in the middle of the 9th century. Under the West Uyghur Kingdom (9th–12th centuries), viticulture and winemaking played an important role not only in the life of the laic population, but also in the economy of the Manichean and Buddhist monasteries. In the Mongol Period (13th–14th centuries) the Turfan area was one of the most important wine producing regions of the eastern part of the Mongol Empire.